

²⁸ Brzezinski Z. Alternative to Partition. For Broader Conception of America's Role in Europe. — N.Y., 1965.

²⁹ Ibid. — P. VII.

³⁰ Ibid. — P. IX.

³¹ Ibid.

³² Ibid. — P. 1.

³³ Ibid. — P. 139—169.

³⁴ Ibid. — P. 139.

³⁵ Ibid. — P. 156.

³⁶ Brzezinski Z. The Framework of East — West Reconciliation // Foreign Affairs. — 1968. — V. 46. — № 2. — P. 256, 274. Зазначимо, що Бжезінський не сприймав не лише радянської ідеологізованої моделі сфер впливу у Європі, але й принципово критикував голлістську концепцію «Європи від Атлантики до Уралу». Вважаючи Ш. де Голля «найбільш виразним і найбільш провідницьким критиком європейського поділу», він, однак, був переконаний, що Франція під проводом генерала грала неконструктивну і об'єктивно невідгідну Європі і Заходові роль. (Див.: Brzezinski Z. 'Europe to the Urals' // The New Leader. — 1964. — November 23).

³⁷ Brzezinski Z. Peace, Morality and Vietnam // The New Leader. — 1965. — April 12. — P. 9.

³⁸ Ibid.

³⁹ Current Biography Yearbook. 1970. — N.Y., 1970. — P. 54.

⁴⁰ Interview for Taras Hryshchenko by Dr. Zbigniew Brzezinski. Interview № 3. June 4, 1999. — Washington, D. C.

⁴¹ Ibid.

⁴² Brzezinski Z. Purpose and Planning in Foreign Policy // The Public Interest. — 1969. — № 14.

⁴³ Rusk D. As I Saw It. — N.Y., 1990. — P. 532.

⁴⁴ Brzezinski Z. Purpose and Planning in Foreign Policy. — P. 64.

⁴⁵ Ibid. — P. 56.

⁴⁶ Ibid. — P. 57.

⁴⁷ Ibid. — P. 58.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid. — P. 59.

⁵⁰ Ibid. — P. 73.

* * *

Оксана Черевко
(м. Київ)

Маргарет Тетчер – політик-реформатор постіндустріальної Британії

7 червня 2001 р. у Великій Британії відбулися позачергові парламентські вибори, на яких консерватори після 1997 р. вдруге поспіль зазнали нищівної поразки, поступившись переважною більшістю голосів виборців

лейбористам. Окрім того, ще й ліберал-демократичний альянс на чолі з Ч. Кеннеді відібрав у торі 13 місць у Палаті громад. Відразу після оголошення результатів виборів молодий лідер консерваторів В. Хейг оголосив про свою відставку.

Парадокс політичної ситуації, що склалася у Великій Британії на початку третього тисячоліття, полягає в тому, що лідер Лейбористської партії Т. Влер домогся перемоги завдяки тому, що взяв на озброєння монетаристську програму ринкових реформ, завдяки якій М. Тетчер тричі тріумфально перемагала на парламентських виборах у 1979—90-х рр.

Ця подія мимоволі привертає увагу до попереднього десятиліття, коли консерватори тріумфально перемагали на трьох поспіль парламентських виборах переважно завдяки реформаторській діяльності тодішнього лідера партії Маргарет Тетчер, генератора монетаристських реформ, що радикально змінила обличчя постіндустріальної Англії.

Історики і політологи небезпідставно вважають М. Тетчер харизматичною особою, а її політичний феномен прирівнюють до своєрідної революції; здійсненої у Великій Британії мирним шляхом в останній третині ХХ ст.¹

Політичний прагматизм М. Тетчер формувався під впливом поглядів її батька Елфріда Робертса, який стояв на ліберально-консервативних позиціях, виконуючи обов'язки олддермена і навіть обирався мером міста Грентем.

З юних років М. Тетчер прилучилася до активної участі в передвиборних кампаніях консерваторів. Навчаючись в Оксфордському університеті, вона дуже швидко занурилася в політичне життя вузу, а згодом очолила Асоціацію молодих консерваторів Оксфорда.

По закінченню університету М. Тетчер безуспішно брала участь у передвиборних кампаніях 1950, 1951, 1955, 1957 років, але, незважаючи на поразки, зарекомендувала себе мужнім політичним бійцем, за що в подальшому керівництво Консервативної партії надало їй змогу балотуватися 1959 р. до Палати громад у надійному консервативному окрузі Фінчлі, який вона й представляла усі роки свого перебування в Палаті громад.

На відміну від Г. Макміллана та ряду інших визначних діячів Консервативної партії, М. Тетчер не довго барилася на лаві бек-бенчерів. Відзначившись своїм хистом у веденні дебатів, чому якнайбільше сприяли її знання з юриспруденції, 1961 р. М. Тетчер одержує своє перше урядове призначення — парламентським секретарем Міністерства у справах пенсій та соціального страхування. У цей же час вона формується як політик.

Шлях М. Тетчер до керівництва партією був поступовим. 1967 р. її призначають відповідальною за енергетичну політику. Упродовж 1970—1974 рр. вона обіймала в уряді Е. Хіта посаду міністра освіти і науки. На цій посаді М. Тетчер зажила собі слави «найнепопулярнішої жінки Британії»², оскільки виступала за збільшення кількості т. зв. «граматичних» (платних) шкіл, підвищила платню за шкільні сніданки, скасувала

них) шкіл, підвищила платню за шкільні сніданки, скасувала державні асигнування на безкоштовне молоко для учнів початкових шкіл. Винятком стали діти з малозабезпечених сімей. Цей інцидент створював хибну уяву про міністра як нещадного урізувача бюджетних асигнувань на освіту, оскільки насправді за три з половиною роки її перебування на посаді міністра вона перевищила своїх попередників за кількістю видатків, вкладаючи їх у матеріальне забезпечення ряду важливих освітніх програм: реконструкцію шкільних приміщень, обладнання технічних та ремісничих шкіл, збільшення кількості дитячих садків, збирання засобів на проект «Університети для всіх» тощо. Окрім того, вона виступала в Палаті громад як головний доповідач торі з питань державного управління. Її вміння майстерно дебатувати, виголошувати логічно та юридично обґрунтовані промови звернули до неї увагу вищого ешелону партії. М. Тетчер поступово нагромаджувала політичний досвід і стрімко наближувалася до крісла лідера консерваторів.

На виборах лідера партії восени 1974 р. після нищівної поразки торі на повторних виборах до парламенту в жовтні того самого року М. Тетчер піддала гострій критиці економічну політику Е. Хіта і сміливо кинула йому виклик у боротьбі за лідерство, спираючись на підтримку очолюваних досвідченим парламентським організатором О. Нівом бек-бенчерів, і у лютому 1975 р. стає лідером опозиції. Чотири роки знадобилося М. Тетчер для того, щоб привести партію до перемоги на виборах, сконсолідувавши своїх однодумців на новій політичній та економічній платформі, розробленій нею спільно з К. Джозефом у створеному 1974 р. Центрі політичних досліджень (ЦПД). Ця програма передбачала боротьбу з інфляцією та мінімізацію участі держави в економічних процесах на користь приватного підприємництва.

Свою програму суспільних реконструкцій М. Тетчер виклала ще у жовтні 1968 р. в доповіді «Що негаразд у політиці?», проголошеній у рамках щорічної конференції торі в Блекпулі³.

Навколо ЦПД згуртувалися неоконсервативні ідеологи, що черпали теоретичне підґрунтя своїх економічних концепцій у австрійського вченого Ф. Хайєка, засновника американського монетаризму М. Фрідмена та одного з найвизначніших британських теоретиків-монетаристів А. Волтерса. На основі їхніх теоретичних концепцій нові торі розробляли свою стратегію і тактику на перспективу.

Замість неокейнсіанського державного регулювання нові торі запропонували широко запровадити вільні ринкові відносини, водночас залишаючи за державою право на активне втручання в соціально-економічну та фінансову сфери. Особлива увага приділялася законодавчому обмеженню деструктивної діяльності тред-юніонів.

У цей же період формується команда однодумців М. Тетчер. Ця невелика група людей, її перший «кухонний кабінет», до якого входили спеці-

алісти лондонських фінансових кіл та менеджери-професіонали, в подальшому стала невід'ємною частиною її політичного оточення. Більшість із них, як і сама М. Тетчер, відзначалася надзвичайною цілеспрямованістю. То були люди, що зробили кар'єру самотужки без впливових сімейних зв'язків або успадкованого майна чи аристократичного походження.

Як відомо, наприкінці 1970-х рр. соціально-економічна й політична ситуація в Британії надмірно загострилася. Політика повоєнних консервативних і лейбористських урядів завела країну в глухий кут перманентної кризи, що поглиблювалася нескінченим ланцюгом страйків робітників практично всіх професій. Після демонтажу колоніальної імперії за економічними показниками Англія замикала сімку індустріально розвинутих країн світу.

На виборах 3 травня 1979 р. на 635 парламентських місць було висунуто рекордне число кандидатів — понад 2.500, від більш ніж 10 різних політичних партій та груп. Проте, як відомо, британська політична система ґрунтується на двопартійній основі, згідно якої до влади поперемінно приходять або лейбористи або консерватори. До їх протистояння й звалось голосування, в якому взяло участь 76% виборців. За його результатами консервативна партія отримала 339 місць у Палаті громад, лейбористська — 268, ліберальна — 11, інші партії — 17⁴. Таким чином, із перевагою у 43 парламентських мандати торі отримали переконливу перемогу. І насамперед це був особистий триумф Маргарет Тетчер. Імідж лідера партії завжди домінує на виборах у Великій Британії. Перемога партії — це успіх лідера, поразка — вина лідера та його провал. Перемога 1979 р. стала зоряним часом Тетчер. Після традиційної аудієнції в якості нового прем'єр-міністра у королеви вона негайно приступила до виконання своїх повноважень. За існуючою в Англії традицією прем'єр-міністр має призначити і передати у пресу список членів кабінету (цього разу їх мало бути 22) не пізніше, як через 24 години після візиту до королеви. Будь-яке зволікання розцінювалося б як відверта ознака політичної кризи⁵. Вісімнадцять посад дісталися колишнім міністрам уряду Е. Хіта, так званій «старій гвардії», чотири посади, що безпосередньо були пов'язані з економікою, обійняли найближчі однодумці нового прем'єра, серед яких без сумніву був генератор монетаристських ідей, найрішучіший прихильник вільного підприємництва та мінімізації державного втручання в промислову діяльність Кіт Джозеф. Він став міністром економіки. Ключову економічну посаду — міністра фінансів — посів Джеффри Хау, а Джона Біффена було призначено головним секретарем міністерства фінансів, відповідального за реалізацію скорочень бюджету, запланованих М. Тетчер. Їм на підмогу до того ж міністерства було призначено Найджела Лоусона — тверезо мислячого журналіста, також досвідченого спеціаліста у фінансових справах. Це був авангард гвардії М. Тетчер — т. зв. «тетчеристи», з якими вона

приступила до рішучого реформування економічних та суспільних відносин у країні.

До своєї програми монетаристських ринкових реформ та реструктуризації британського суспільства очолювані М. Тетчер нові торі долучили концепцію засновників партії торі Е. Берка та Б. Дізраелі про органічну єдність суспільства⁶, і на цьому ґрунті розробили свою тактику досягнення своєї мети. Вони відкинули традиціоналістську ідею соціального консенсусу та компромісу, натомість, здійснюючи масове залучення пересічних британців до володіння акціями приватизованих підприємств та надаючи державну підтримку середньому й дрібному підприємству. У такий спосіб вони домагалися втілення в життя стратегії побудови «демократії власників» («народного капіталізму»).

Свою програму захисту ринкових відносин від державного регулювання тетчеристи аргументували не лише економічними, а й моральними чинниками, вважаючи, як і ліберали, що індивідуальне збагачення кожного члена суспільства сприятиме викоринюванню споживацьких настроїв серед різних верств населення, а, отже, збагаченню усього суспільства в цілому⁷. Не випадково окремі дослідники відзначають дуалістичний характер тетчеризму, оскільки, з одного боку, тетчеристи захищають неоліберальну модель вільної ринкової економіки, а з іншого, поділяють погляди традиційних консерваторів на сильну владу, дисципліну та дотримання порядку, зокрема, у регулюванні виробничих відносин⁸. Слідом за Берком М. Тетчер у своїх численних виступах, як і її попередники торі-традиціоналісти, закликала до відродження і збереження в умовах напруженої соціальної ситуації «вікторіанських цінностей» — віри в Бога, законслухняності, родинних зв'язків тощо⁹.

Розробляючи свою ліберально-консервативну стратегію і тактику приватизаційної політики, тетчеристи ставили за головну мету відтворення потужної верстви середніх та дрібних власників через масову приватизацію житла, широке акціонування націоналізованого сектора економіки, згортання державного фінансування збиткових підприємств і галузей промисловості, а також суттєве скорочення державного бюрократичного апарату, залучення робітників, службовців і навіть безробітних до володіння акціями на пільгових умовах, повернення британської економіки обличчям до споживача¹⁰.

Розширенням числа акціонерів програма приватизації передбачала повернути британцям наснагу до приватної економічної діяльності, спонукати їх домагатися як власних, так і загальнодержавних вигод, до того ж в умовах втілення в життя концепції «демократії власників» тетчеристи прагнули уникати традиційного поділу учасників виробничого процесу за класовим принципом на босів і робітників, покласти край антагоністичному протистоянню цих категорій. Окрім суто економічних і соціальних аспектів, програма приватизації мала ще й досягнення далекоюсяжної подвій-

ної політичної мети. По-перше, зменшити електоральну базу лейбористів і відповідно збільшити кількість прихильників нових торі, унезалежнюючи результати виборів від настроїв робітничого електорату, а в підсумку домогтися реструктуризації британського суспільства на користь середнього та дрібного власника — надійного політичного оплоту консерватизму. І, по-друге, реалізувати сподівання, на якому часто наголошувала М. Тетчер, що ідеї соціалізму зникнуть з британської політичної арени, як несумісні з національним характером англійців.

Свою приватизаційною політикою неоконсерватори прагнули не тільки створити нову «підприємницьку культуру», а й подолати економічну відсталість Британії, оскільки широка приватизація мала внести позитивні зміни у ставлення пересічних англійців до ролі кожного у вирішенні економічних проблем країни, зміцнити традиційні засади британського способу життя: винахідливість, покладання на власні сили тощо.

Перші випробування чекали уряд М. Тетчер уже при обговоренні цієї радикальної програми при відкритті першої сесії парламенту та обговоренні нового бюджету. Різне скорочення державної власності, суттєве урізання бюджетних асигнувань на промисловість, освіту, охорону здоров'я, енергетику, транспорт, будівництво житла, допомогу містам. З іншого боку, знижувалися податкові ставки особливо на високі прибутки, одночасно збільшувався податок на додаткову вартість, підвищений податок встановлювався на споживання цигарок, алкогольних напоїв, бензину. Всі ці заходи зробили новий бюджет надзвичайно непопулярним, що призвело до небувалого падіння рейтингу уряду. Але це не лякало М. Тетчер та її одноподумців. Її бюджет повинен був врятувати країну. До того ж Тетчер добре розуміла, що вагомих результатів її реформ довелося б чекати не один рік. Поки що ж цифри були далеко невтішними. На початок 1981 р. рівень безробіття сягнув 10% працездатного населення країни¹¹. Це був найвищий показник з часів великої депресії 1929—1932 рр. На прем'єра здійснювали сильний тиск, щоб переконати її змінити курс, збільшити оподаткування, підвищити державні витрати і в такий спосіб зупинити безперервне зростання безробіття. Свого часу її попередники Г. Вільсон, Е. Хіт, Дж. Каллаган йшли на це, але М. Тетчер дотримувалася іншої стратегії. Незважаючи на те, що нападки на прем'єра у парламенті посилювалися, це тільки зміцнювало її дух.

У країні також зростала соціальна напруга. Британію охопили демонстрації незадоволених політикою уряду консерваторів, масові безпорядки серед расових меншин. Ситуація вимагала від уряду торі залізної витримки і непохитності. Кожного, хто хоч у чомусь вагався в правоті свого лідера і обраного нею курсу, негайно усували з посад або переводили на іншу роботу. Ця перестановка торкнулася 40 урядових посад. Переважно це були представники «старої гвардії», так звані «м'які» торі, що не виявили достатньої твердості на своїх посадах. Їх патерналістська орієнтація була

неприпустимою для М. Тетчер і тут на заваді вже не могли стати ані їхні минулі заслуги перед партією, ані аристократичне походження. Їх місце зайняли віддані прем'єру люди, що досягли успіху своїми власними силами, а також відповідали її власному стилю дій й образу думок. Зрозуміло, що ці заходи не могли сприяти посиленню позицій прем'єра. Рівень популярності М. Тетчер серед англійців сягнув рекордно низької відмітки – 28% і продовжував падати. І все ж на фоні всезагальної безнадійності почали спостерігатися деякі обнадійливі ознаки майбутнього перелому. Проте вони були ледь помітними.

Доля ж майбутніх парламентських виборів значною мірою залежала від зовсім інших подій, що відбувалися на крихітному архіпелазі островів, розташованих на відстані 8.500 миль від Англії. В даному випадку йшлося про захоплення аргентинською армією Фолклендських островів, навколо власності на які давно вже точилися суперечки між правлячими колами двох країн — Великої Британії й Аргентини. «Якби Аргентина не здійснила агресію, — відзначав американський політолог і журналіст К. Огден, — можливо Англія і віддала б острови без жодного пострілу». Але в даній ситуації йшлося вже про національну гідність країни, яка продовжувала вважатися великою морською державою. Справа полягала не в кількох пасовиськах для овець, на які вже давно перетворилися Фолклендські острови після заборони полювання на китів у Південній Атлантиці, а в тому, що Англії було кинуте виклик, і це стало ще одним випробуванням моральної стійкості британської нації¹².

Перетнувши майже всю Атлантику, англійський флот дістався зони напруження. Увесь цей час М. Тетчер тримала під пильним контролем перебіг подій. У вересні 1982 р. все скінчилося блискавичною перемогою британського флоту. Згодом Тетчер згадувала: «Коли я озираюся назад, на мої роки на Даунінг стріт, 10, в пам'яті яскраво спливають 11 тижнів весни 1982 р., коли Британія воювала і перемогла в битві за Фолклендські острови. На карту було поставлено багато чого. Але насамперед йшлося про захист нашої національної гідності та фундаментальних принципів важливих для всього світу: агресор не повинен перемогти, а міжнародне право має восторжествувати над застосуванням сили»¹³.

Але головним чинником, що віддав перевагу консерваторам, була глибока криза в лейбористській партії, яка завершилася її розколом і утворенням ліберально-демократичного альянсу.

На чергових виборах, що відбулися 9 червня 1983 р. консерватори вибороли в парламенті 397 місць, на 58 більше ніж у 1979 р. Ще одним фактором на користь партії торі було й те, що їм вдалося відвоювати у лейбористів суттєву кількість голосів кваліфікованих робітників, більшість з яких до того ж були членами профспілок, крім цього за них проголосували робітники — власники приватних будинків або квартир. Отже, вибори 1983 р. відобразили суттєве розширення соціальної бази консерва-

торів за рахунок їх традиційних опонентів-лейбористів. Сформувавши свій другий кабінет, М. Тетчер прагнула з новими силами продовжувати та поглиблювати втілення в життя програми «народного капіталізму», але на заваді цих намірів уряду стало ще одне серйозне випробування — іще одна війна, але тепер уже у власному домі проти Національної Спілки Гірників (НСГ). Зауважимо, що наприкінці 1970-х років Британія посідала одне з перших місць серед країн Заходу за кількістю виробничих конфліктів та числом страйкових людино-днів. У середньому щороку відбувалося 2.601 страйків¹⁴. Зрозуміло, що заходи уряду, спрямовані на реанімацію економіки, не могли дати відчутних результатів без рішучого обмеження вахханалії страйків. Спеціально створена для цього урядова комісія при міністерстві зайнятості розробила низку законопроектів «Про зайнятість» 1980, 1981, 1983, 1987, 1988, 1990 рр., докликаних покласти край страйкам і стабілізувати виробничі відносини. Але національний страйк гірників 20 березня 1984—5 березня 1985 р. став на перешкоді спроб уряду законодавчим шляхом послабити вплив у тред-юніонах лівоекстремістських елементів, і особливо серед низових лідерів. Особливістю цього страйку була не тільки його тривалість, а й всебічна підготовка до нього уряду М. Тетчер. У країні створювалися значні резерви вугілля, особливо на електростанціях, заохочувалося наймання автотранспортними компаніями водіїв вантажівок не членів профспілок, аби у разі виникнення надзвичайних обставин забезпечити безперервне перевезення вугілля з регіонів, які не страйкували, завозилося також австралійське вугілля. Під захист поліції було взято штрейкбрехерів (скебів). Для боротьби з пікетниками в поліції було створено спеціальний підрозділ проти страйкарів, до того ж велася цілеспрямована пропагандистська кампанія в пресі. «Білі перуки» (так називали у Британії судових чиновників) вправно виносили вирoki про накладання штрафів на місцеві організації профспілки шахтарів, арешт їхнього майна, позбавлення керівників права розпоряджатися страйковими фондами. Сама ж Тетчер не раз звинувачувала шахтарів у тому, що вони є «п'ятою колоною політичних авантюристів, що прагнуть підірвати основи британського способу життя»¹⁵.

Зрештою шахтарі змушені були відступити, вперше за багато років не досягнувши задоволення своїх вимог. У бюджетній доповіді в Палаті громад міністр фінансів Н. Лоусон відзначав, що завдані національній економіці загальні збитки від страйку становили 6 млрд. ф. ст.¹⁶

Тепер, нарешті, уряд М. Тетчер міг повністю зосередитися на впровадженні в життя основних засад неоконсервативної програми реструктуризації британської економіки та суспільства шляхом роздержавлення економіки та звільнення її від тенет бюрократичної регламентації: підвищення ефективності та конкурентноспроможності державного сектора, введенням в нього режиму жорсткої економії, закриття нерентабельних підприємств; зниження максимальної ставки на податок від прибутку, зняття

будь-яких обмежень на вивіз капіталу, а разом із тим і на імпорт товарів і капіталів з інших країн; введення податкових пільг для дрібного бізнесу і одночасне звільнення від податку тих, хто тільки збирався відкривати свою власну справу; створення так званих «підприємницьких зон» (їх кількість у 1983 р. сягла 23) у старих міських районах і надання в них особливих пільг для бізнесменів, які виявили готовність брати активну участь у їх промисловому відродженні; широкий розпродаж населенню акцій приватизованих корпорацій і фірм, при цьому особливі переваги надавалися працівникам саме цих підприємств; пільговий розпродаж муніципального житла з метою розширення кола володарів власністю.

У такий спосіб «тетчеризм» крок за кроком перетворювався із політичної доктрини неоконсерватизму на практичну політику уряду. Так чи інакше до володіння власністю залучалося практично все дієздатне населення Великої Британії. В цілому ж британське суспільство поступово перетворювалося в націю власників, про що якнайяскравіше свідчить статистика. З 1979 по 1987 р. у країні було приватизовано більше як третину промислових, транспортних та комерційних структур, що перебували у державній власності. Кількість індивідуальних власників акціями зросла з 2 млн. у 1979 р. до 9 млн. у 1987 р., а в 1990 р. кількість акціонерів сягнула 11 млн., що становило майже чверть дорослого населення країни, і вперше перевищила число членів профспілок¹⁷. Середній рівень прибутків з 1979 по 1987 р. в країні у середньому зріс на 25%¹⁸. Кількість компаній повністю викуплених персоналом і менеджерами у їх власників з 1982 по 1988 р. становила 1.900. Частка робітників, охоплених різноманітними системами співучасті у прибутках, на кінець 80-х років досягла 1 млн. 750 тис. чоловік¹⁹. Кількість власників будинків з 1979 по 1988 р. зросла майже на 3 млн. і стала однією з найвищих серед промислово розвинутих країн світу. В цілому ж до 1990 р. загальний прибуток від приватизації різних галузей економіки Великої Британії складав 24 млрд. 104 млн. ф. ст.²⁰

У вступі до передвиборного маніфесту консерваторів 1987 р. М. Тетчер зазначала: «В останні роки у Британії відбулися великі зміни на краще. Ми надали їй нової сили та гідності. Ми зміцнили новий дух підприємництва. Ми гідно відповіли на виклик всередині країни та за кордоном. Консервативна мрія перетворюється на дійсність»²¹.

Всезагальні вибори 9 червня 1987 р., що відбулися, як і попередні, за рік до закінчення терміну повноважень парламенту, відобразили реальну перевагу партії торі над опозицією. Із 650 місць у Палаті громад консерватори отримали 376, лейбористи — 229²². Заручившись знову твердою парламентською більшістю, М. Тетчер сформувала свій третій кабінет.

Пріоритетними напрямками діяльності її уряду залишалися приватизація, розпродаж муніципального житла, а також різноманітні заходи щодо залучення населення країни до володіння власністю. В підсумку до весни 1990 р. в приватних руках перебувала половина всієї власності коли-

шнього державного сектора економіки. Загальна ж сума виручки від продажу цього майна на той час становила 27,5 млрд. ф. ст., що дало змогу вирішити цілу низку бюджетно-фінансових проблем²³. Найвищу ставку оподаткування було знижено в 1988 р. з 60 до 40%, податок на прибуток зменшився з 52 до 35% — для великих компаній і з 38 до 30% — для дрібних, середня ж ставка податку з прибутку знизилася на чверть і становила 25%²⁴. Істотні зміни відбулися і в галузі професійної перепідготовки безробітних. Тільки в 1990 р. на ці потреби було витрачено 1,2 млрд. ф. ст. Загальна ж кількість безробітних, які отримали нову або поновили стару професію, досягла 0,5 млн. чоловік²⁵.

Не меншими були досягнення торі й у соціальній сфері. Згідно офіційних даних, обсяг державних витрат на охорону здоров'я за 10 років збільшився на 45% і становив у 1990/91 фін. році 29,1 млн. ф. ст.²⁶. Витрати на допомогу хронічно хворим та інвалідам за цей же період зросли з 1,8 млн. до 8,3 млн. ф. ст. Обсяг пенсійних виплат як у державному так і в приватному секторах зріс на 31%. Прибутки від власних заощаджень збільшилися удвічі²⁷.

Усі ці дані надавали змогу консерваторам, підводячи підсумки свого 10-річного перебування при владі, вважати, що вони відкрили дорогу для ще більш швидкого просування по шляху «народного капіталізму»²⁸.

У травні 1989 р. з нагоди 10-річчя безперервного перебування при владі уряду М. Тетчер, що стало своєрідним рекордом за останні 150 років, увесь цвіт консервативної партії зібрався на урочисте засідання у Карлтон клубі, традиційному місці урочистостей торі. В ті хвилюючі години її тріумфу ніхто б не міг подумати, що через якихось півтора роки більшість із тих вишуканих джентльменів, які із захопленням аплодували М. Тетчер з нагоди її ювілею, не підтримають її кандидатуру на чергових щорічних виборах лідера партії у листопаді місяці.

Що ж спричинило цю поразку, яку не спромоглася передбачити і сама «залізна леді»?

Насамперед, зливу критики як всередині партії, так і по країні в цілому викликало введення регресивного податку, який становив приблизно однакову суму як для тих, хто жив на державну допомогу, так і для мільонерів. Невдалими й непопулярними виявилися також заходи уряду в галузі реформування системи освіти та охорони здоров'я. Справа дійшла до того, що Тетчер змушена була поступитися своїми попередніми намірами щодо скорочення асигнувань цих галузей. До того ж, поступово танув моноліт її команди. Спочатку пішли у відставку Ф. Пім, П. Каррінгтон, згодом Н. Теббіт, Дж. Біффен, і особливо зашкодила М. Тетчер відставка віце-прем'єра Уільяма Уайтлоу (січень 1988 р.), що позбавила прем'єр-міністра відданого та авторитетного у найвищих колах партії радника, здатного водночас стримувати деякі її екстремістські імпульсивні

кроки, а також вгамовувати політичні пристрасті й протиборство всередині партії.

Тетчер виявилася заручницею своїх власних успіхів. Володіючи впродовж 5 років абсолютною парламентською більшістю (понад 100 мандатів), вона дедалі більше вдавалася до авторитаризму, ставала все більше владолюбною, високомірною та деспотичною, не сприймала жодної критики на свою адресу²⁹. Із часом М. Тетчер почала забувати, кому вона мала завдячувати своїм партійним лідерством, не знаходячи часу для консультацій із депутатами, що обіймали місця на задніх лавах фракції. Звичайно ж, вони сприйняли це, як образу, ігнорування їх думок. Окрім того, дедалі більше парламентарії-консерватори переконувалися у тому, що їм не світить не те, що місце в кабінеті, а навіть посада молодшого міністра. Навколо лідера партії поступово утворювався вакуум. Адже іще одним досить своєрідним її рекордом було те, що за роки свого прем'єрства вона відправила у відставку понад 100 міністрів. До того ж, економіка країни після тривалого піднесення поступово втягувалася у фазу чергового циклічного спаду, що теж додавало масла у вогонь. Якщо курс фунта стерлінгів по відношенню до долара, досягав наприкінці 1988 р. рекордного рівня — 1,85, то до жовтня 1989 р. він знизився до 1,55. Дефіцит торговельного балансу потроївся і у вересні 1989 р. досяг рекордної цифри — 3,2 млрд. доларів. Рівень інфляції з початку 1988 р. подвоївся і в травні 1989 р. сягнув 8,3%, ставши найвищим у Європі³⁰.

Прийчини економічних негараздів країни багато хто всередині партії вбачав у негативному ставленні М. Тетчер до розширення участі Великої Британії у ЄС, її відмови приєднатися до Маастріхських угод (листопад 1993 р.) та Європейської валютної системи (ЄВС), в чому вона вбачала загрозу й обмеження суверенітету країни. Справа дійшла до того, що один з її найближчих сподвижників, перший міністр фінансів, посаду якого він обіймав упродовж шести років, сер Джеффри Хау, на мадридських зустрічах представників країн-членів ЄС уже як міністр закордонних справ публічно закликав Тетчер зайняти більш помірковану позицію щодо членства Великої Британії в ЄВС. Після цього його надто сміливого виступу М. Тетчер відібрала у Дж. Хау й портфель міністра закордонних справ. Замість імпазантного аристократа Дж. Хау вона наблизила до себе молодого, малодосвідченого і несамостійного у прийнятті будь-яких рішень без попередніх консультацій із прем'єром, заступника міністра фінансів Джона Мейджора.

Слідом за Хау в жовтні 1989 р. пішов у відставку його наступник на посаді міністра фінансів Н. Лоусон, найдосвідченіший та найрішучіший політик зі складу останнього кабінету Тетчер. Зрештою, у владному човні вона практично залишилася сама.

За таких умов на чергових виборах лідера консервативної партії в листопаді 1990 р. Маргарет Тетчер кинув виклик міністр оборони Майкл Хе-

зелтайн, прихильник якнайтіснішого зближення Великої Британії з континентальною Європою. Упевнена у своїй перемозі, М. Тетчер навіть не взяла особистої участі у процесі виборів лідера партії, відбувши до Парижа на саміт керівників урядів країн Національної Безпеки та Співробітництва у Європі (НБСЕ). Щоб зберегти за собою посаду лідера партії і прем'єр-міністра країни, їй не вистачило лише чотирьох голосів. Щоб зберегти шанси Консервативної партії на наступних парламентських виборах, М. Тетчер відмовилася балотуватися на посаду лідера у другому турі голосування на користь Дж. Мейджора. Цим вона частково врятувала престиж партії, але підвела ризику під своєю політичною кар'єрою як лідера торі та прем'єр-міністра.

Отже, відзначає російський дослідник С. Перегудов, відставка М. Тетчер відбулася в найкращих традиціях британської політичної культури. Тверезо оцінивши отримані нею з усіх сторін сигнали та прийнявши всього за декілька годин найбільш оптимальне для неї та партії рішення, вона тим самим не тільки виявила державну мудрість, але й спромоглася зробити це таким чином, що викликала хвилю симпатії та поваги до себе навіть з боку багатьох своїх політичних суперників³¹.

Описуючи свою відставку у мемуарах, «залізна леді» вперше розкрилася зовсім з іншого боку, як людина не позбавлена звичайних людських почуттів: «У день засідання кабінету і в наступні дні я відчувала себе як лунатик, неспроможній збагнути, що твориться навколо нього, — згадує Тетчер. — Коли лорд-канцлер зачитував від імені міністрів заяву з подякою, мені час від часу на очі набігали сльози, які я не могла стримати. Але я чітко усвідомлювала, що необхідно подолати емоції, як би важко це не було»³². Як бачимо з цих слів, відставку з посади лідера партії, а отже і уряду Тетчер переживала як особисту трагедію, давши волю емоціям, які вона змушена була стримувати багато років.

Таким чином, Маргарет Тетчер як особа пішла з політичної арени, але для британської нації інтереси якої вона відстоювала понад усе, залишилися її дітище — країна, що покінчила з принципом затратної економіки, де кожен своєю наполегливою працею мав можливість стати власником і забезпечити собі і своїй родині пристойний рівень життя.

Варто зазначити, що основні гасла «тетчеризму», від яких необачливо відмовилися консерватори посттетчеристської доби, підхоплені і в наші дні втілюються у практику лейбористськими лідерами нової генерації. Нинішній прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер неодноразово наголошував, що головною метою своєї внутрішньої політики вважає повну та остаточну трансформацію робітничого класу у клас середнього та дрібного власника — ідеал, який власне і є стрижнем «тетчеризму».

Спроби ж М. Тетчер надати нового імпульсу в передвиборну стратегію консервативної партії напередодні останніх парламентських виборів виявилися неспроможними через недостатню політичну зрілість нового

лідера консерваторів В. Хейга і недовіру до нього британського електорату. В той час, Т. Блер в ході передвиборних баталій 1997 та 2001 рр. неодноразово підкреслював, що його найкращим учителем була і залишається М. Тетчер. Недаремно ж британські мас-медіа напівжартома назвали нинішнього лідера лейбористів «одним із найкращих консерваторів», проти чого сам Т. Блер не висловив жодних заперечень³³.

Отже, реформаторські ідеї М. Тетчер продовжують користуватися підтримкою британських виборців, більшість з яких тепер становить могутня верства дрібних і середніх власників акцій та підприємств, які задіячують цим своїм статусом політичним та соціально-економічним реформам, що їх здійснили очолювані М. Тетчер неоконсервативні уряди упродовж 1980-х рр.

¹ Jackson P. M. *Economic Policy: Implementing Thatcherite* / Ed. by Marsh D. — Philadelphia, 1993. — P. 11—31; Holms M. *Thatcherism: Scope a limits 1983—1987*. — L., 1989. — VIII. — 174 p.

² Огден К. *Маргарет Тетчер: женщина у власти*. — М., 1992. — С. 49.

³ Thatcher M. *What's wrong with politics?* — L., 1968. — P. 6—8.

⁴ Перегудов С. П. *Тетчер и тетчеризм*. — М., 1986. — С. 109—111.

⁵ Thatcher M. *The Downing street years*. — L., 1993. — P. 25.

⁶ Burke E. *Selected Writings and Speeches* / Ed. by Stanlis P. J. — Washington, 1991. — P. 329—330.

⁷ Barry N. P. *The new right*. — N. Y., 1987. — P. 69.

⁸ Gamble A. *Thatcherism and Conservative Politics: The Politics of Thatcherism*. — L., 1988. — P. 108.

⁹ Thatcher M. *The Downing street years*. — L., 1993. — P. 627.

¹⁰ *Thatcher's Britain*. — L., 1983.

¹¹ *The Time*. — February 16, 1981.

¹² Огден К. *Указ. соч.* — С. 262.

¹³ Thatcher M. — *Op. cit.* — P. 173.

¹⁴ *Великобритания*. — М., 1981. — С. 284.

¹⁵ *New Statesman*. — 24. IV 1984. — P. 9.

¹⁶ *Morning Star*. — January 20, 1984.

¹⁷ Holms M. *Thatcherism: Hope a limits, 1983—1987, 1989*. — P. 174; Saunders Peter and Harris Collin. *Privatization and popular capitalism*. Buckingham; Philadelphia: Open Universite Press. — 1994.

¹⁸ Перегудов С. П. — *Указ. соч.* — С. 166.

¹⁹ *Britain 1990. An Official Handbook*. — L., 1990. — P. 251.

²⁰ *Экономическое положение капиталистических и развивающихся стран. Приложение к журналу «Мировая экономика и международные отношения»*. — М., 1989.

²¹ *The Next Move Forward. The Conservative Manifesto, 1987*. — P. 3.

²² Перегудов С. П. *Указ. соч.* — С. 201.

²³ *Politics Today*. — 1990. — May 28. — P. 191—192.

²⁴ *Ibid.* — P. 207.

²⁵ Ibid. — P. 204.

²⁶ Ibid. — P. 210.

²⁷ Ibid. — P. 212.

²⁸ Ibid. — P. 191.

²⁹ Огден К. Указ. соч. — С. 468—469.

³⁰ Там само. — С. 471.

³¹ Перегудов С. П. Указ. соч. — С. 227.

³² Thatcher M. Op. cit. — P. 857—858.

³³ The Times. — 2001. — May 4, 5.
